

El francoprovençal: tercer domini gal·loromànic entre la llengua d'oc i la llengua d'oïl¹

DOMINIQUE STICH

Institut de la llengua francoprovençal de Savoia/Habère

1. Introducció

El francoprovençal, situat entre el domini d'oc i el domini d'oïl, representa la família gal·loromànica més petita. Més que una llengua desconeguda, es pot dir que és una llengua oblidada, que no s'estudia a l'escola ni a la universitat de cap regió.

El francoprovençal té molts impediments. Primer, es va repartir, d'una manera molt desigual, entre tres regions que tenien una situació lingüística i cultural molt diferents: França, Suïssa i Itàlia. Segon, mai no ha sigut la llengua oficial de cap regió o ciutat. Lió i Ginebra, que podien haver-li donat aquest estatus, han sigut, ben al contrari, nuclis d'introducció del francès. El ducat de Savoia, que durant la seua extensa història va abraçar gran part del domini, va començar a adoptar la llengua del rei de França en la seua cort des de la fi del segle XIV. Els escriptors lionsos, a partir de Louise Labé al segle XVI, utilitzaven la llengua de París. Quan va arribar a Ginebra, Calví va traduir les seues obres a la llengua francesa, ja que el protestantisme rebutjava el llatí. I, finalment, existeix l'ambigüitat de la mateixa denominació «francoprovençal», que no inclou cap realitat cultural pròpia i que mai no designa els habitants que concerneix, tal com ho fa el bretó per als bretons, el basc per als bascs, etc.

Aquest nom el va proposar el 1873 Graziadio Isaia Ascoli:

Jo anomene franco-provençal un tipus lingüístic que reuneix, a més d'algunes característiques pròpies, altres característiques que, per una banda són comunes amb el francès, i que per l'altra són comunes amb el provençal.² Un tipus lingüístic que no prové d'una confluència tardana de diversos elements, sinó que ben bé al contrari evidencia la seua pròpia independència històrica (poc diferent de la de les altres llengües), i per la qual es distingeixen els altres principals tipus lingüístics romànics.

Però immediatament, aquesta concepció va ser molt criticada i combatuda a França, fins més o menys l'any 1960, sense comptar que l'Educació Nacional va decretar de sobte l'any 2001 que el francoprovençal pertanyia a les llengües d'oïl. Ha calgut fer nombrosos

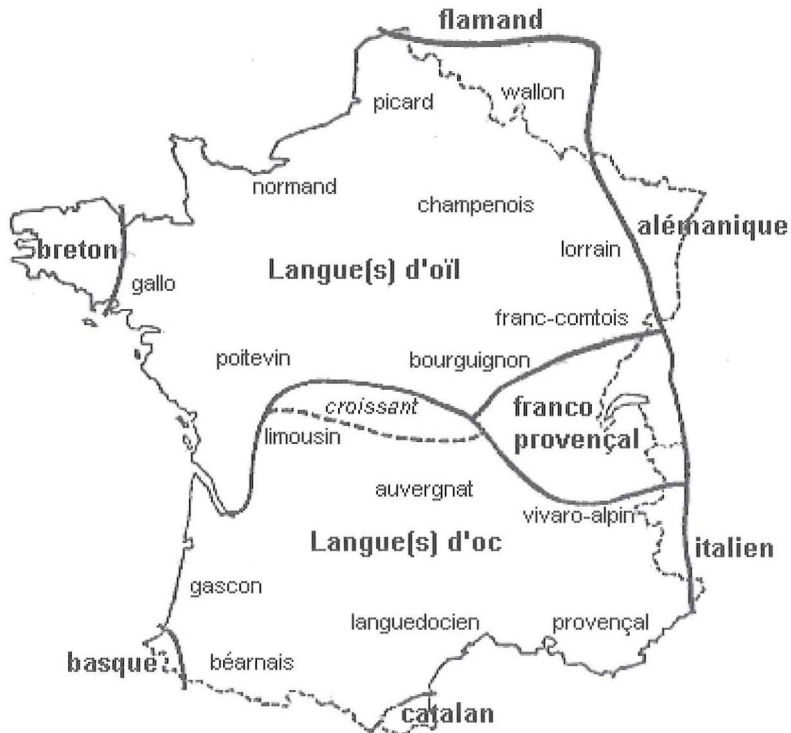
¹ Traducció del francès de María Ángeles Roncero Monzó (Universitat Jaume I).

² Però hem de tenir en compte que la major part de les llengües romàniques tenen característiques comunes amb les seues veïnes.

estudis dialectològics per extraure-hi les regles, els criteris, fins i tot les fronteres, sense tanmateix poder donar-li una denominació plaent (*arpitan, moyen-rhodanien, romand, burgondin...*). Com a màxim s'ha suprimit el guionet de «franco-provençal», sense que això haja aclarit res. Els parlants no tenen més que un nom: *patois*, i els agrada. Avui dia el mot *patoisant* s'ha convertit en un títol que es porta amb orgull. Així doncs, tots els francoprovençalistes utilitzen aquestes dues paraules sense expressar o sentir el menor menyspreu.

Certament, des de la meitat del segle XIX, alguns dialectòlegs van començar a preguntar-se quin era el territori d'aquests diferents parlars. Se n'adonaren que integrar-los en el domini d'oïl provocava molts problemes, en particular amb les vocals posttòniques. Durant molt de temps, s'ha tingut la temptació d'integrar-los en el domini d'oc; però algunes ments van ser més perspicaces, o menys categòriques, com la del suís Louis Favrat, que l'any 1866 va publicar el diccionari dels dialectes *romands* (Suïssa de parla francesa) del pastor Philippe Sirice Bridel, mort vint anys abans, que situava aquests dialectes entre la llengua d'oc i la llengua d'oïl.

Avui dia, els parlants es troben dramàticament dispersats: hi ha menys d'un 1% en la població francesa (uns 50.000 parlants en 6 milions d'habitants) i en la suïssa (més d'un milió d'habitants); en canvi, podem comptar la meitat dels 130.000 habitants de la Vall d'Aosta.

El terme «gal-loromànic» s'utilitza per designar el conjunt de parlars d'origen llatí que hi estan presents a l'antic territori de la Gàl·lia i, per tant, s'oposa als termes «italoromà», «iberoromà», etc.

Podem veure que el conjunt gal-loromànic està dividit en dos grans dominis: el domini d'oc al sud i el domini d'oïl al nord; i tres dominis intermedis: el *croissant*, on hi ha imbricades característiques d'oc i d'oïl, els dialectes de Poitou, de Saintonge i d'Angoumois, i el francoprovençal, del qual parlem ací.

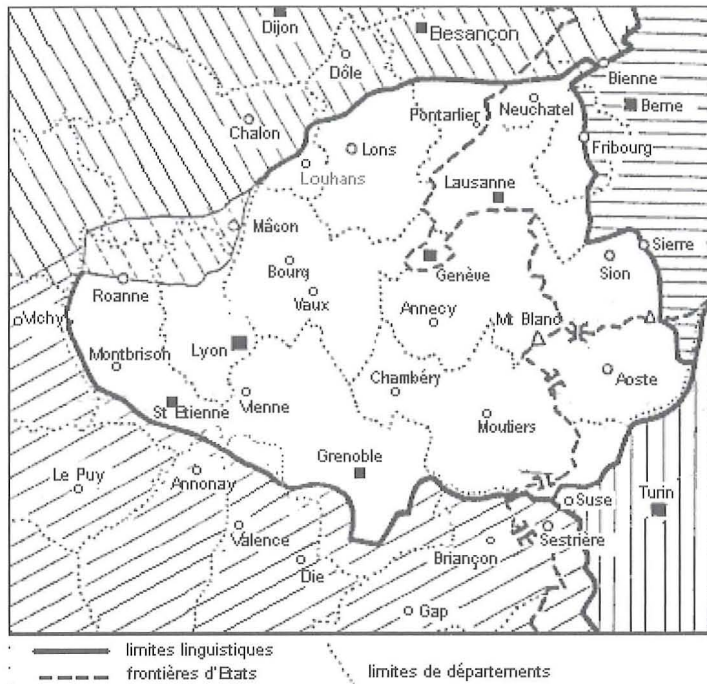
A les fronteres del territori gal-loromà hi ha altres llengües, romàniques o no: el català (intermedi entre el gal-loromànic i l'iberoromà), el basc, el bretó, el flamenc, l'alamànic, el francic (alemany mitjà), sense oblidar, a França, el cors.

Aleshores, per què aquest domini té aquesta particular forma estesa per tres països? Principalment, perquè és una mena de centre del domini gal-loromà, desplaçat cap a l'est a causa del Massís Central; a més a més, és la llengua de les rutes: de França cap a Itàlia per Savoia i el Petit-Saint-Bernard, o pels cantons de Vaud, Valais i el Grand-Saint-Bernard, per arribar a Aosta. Si la Vall d'Aosta forma part del domini de què parlem és perquè al segle VII els francs, com que havien vençut els llombards, van exigir les dues bandes dels passos alpins.

Les característiques del francoprovençal, en relació amb les llengües romàniques i, sobretot, amb les gal-loromàniques, estan formades per petites particularitats fonològiques i morfològiques que en fan un conjunt original; però la particularitat més important, que també representa un gran obstacle, és l'extrema fragmentació dialectal. Dins de cada província històrica hi ha, molt a sovint, diferents varietats que corresponen a entitats més petites (vall de la Maurienne, rodalies de Saint-Etienne, Dombes), on les especificitats no són gens generals però que, en canvi, poden ser comunes amb altres regions llunyanes. Per tant, és immensament difícil delimitar els dialectes dins d'aquest domini, així que realment encara no s'ha imposat cap divisió.

Aquestes especificitats es deuen a múltiples factors geogràfics (aïllament de les valls) i sobretot històrics. El fet que la ciutat de Lugdunum (Lió) fóra, després de la fi de la conquesta, la capital de la Gàl·lia o una part molt important d'aquesta, explica en part la introducció de paraules llatines específiques i uns quants trets comuns amb el domini d'oc més llatinitzat. Però cal afegir que la romanització també va tenir lloc a partir de Valais. Posteriorment, la influència del nord es va fer sentir sobre diversos punts, en particular la segona palatalització i la tendència a no tenir més que síl·labes obertes (vegeu els punts 3 i 6). Si bé la contribució dels burgundis, que van ocupar bastant pacíficament la regió, resta insignificant, es manté un substrat de mots alpins i cèltics per a algunes realitats locals com *chalet* (xalet), *nant* (rierol), *moraine* (morena), *chamois* (isard)... En canvi, el fet que cap centre urbà no haja permès l'aparició d'una llengua oficial i d'una koiné explica, en gran part, aquesta fragmentació de dialectes. El francès va ser la llengua que es va imposar precoçment com a llengua administrativa, tant a Lió com a Ginebra, tant a la cort dels Ducs de Savoia com a les províncies que França va annexar a poc a poc (Forez, Dauphinois, Bugey i Franche-Comté).

Mapa creat per Gaston Tuaillon (1972).

El domini francoprovençal s'estén per tres països: Itàlia (la Vall d'Aosta i vuit valls piemonteses entre Aosta i Suse, sense oblidar dues localitats d'Apúlia: Faeto i Celle San Vito), Suïssa (la part de llengua francesa tret del cantó de Jura i d'una part de Jura bernes), i França (11 departaments, a 7 dels quals es parla en la seua totalitat o en una gran part: Savoia, Alta Savoia, Isère, Loira, Ròdan, Ain i Jura; i a 4 en una petita part: Drôme, Ardèche, Saône-et-Loire, Doubs). A la part nord-oest (entre Roanne i Mâcon) es pot constatar una zona intermediària que es considera francoprovençal afrancesada. Al nord s'estén el domini d'oïl, a l'oest i al sud el domini d'oc i a l'est l'alamànic i l'italoromà.

A més a més, a causa de l'extrema fragmentació i del reconeixement tardà com a llengua particular, el francoprovençal no havia conegut cap temptativa d'establir una ortografia supradialectal estandarditzada, com és el cas de l'occità, del bretó o del basc. No és fins l'any 2001 que es defensa a la Sorbona la tesi de Dominique Stich titulada *Francoprovençal: proposició d'una ortografia supradialectal estandarditzada* sota la direcció de la cèlebre lingüista Henriette Walter. És aquesta versió, denominada **ORB**, la que servirà de fil conductor en les pàgines següents, les formes de la qual aniran en **negreta**. No obstant això, per tal d'explicitar el propòsit, també es donaran algunes formes dialectals, que aniran subratllades. I, segons l'ús generalitzat, les paraules llatines aniran en VERSALETA.

3. Fonètica

Malgrat les seues particularitats fonètiques, el francoprovençal se situa dins del domini d'influència de les llengües romàniques molt més que el francès, que, segons la fórmula de Pierre Bec, desafina dins del concert de les llengües romàniques.

1) La característica més específica és el doble tractament de l'A lliure llatina (sobretot en la síl·laba tònica i posttònica): normalment aquesta es manté, llevat de si la consonant precedent és palatal, cas en què es palatalitza en é, i, ié:

VACCA > vatse, vachi, **vache** *vache* «vaca»
CAPRA > tchévra, chivra, **chiévra** *chèvre* «cabra»

Això implica diversos fenòmens morfològics:

La 1a conjugació llatina es divideix en dos tipus:

CANTARE > **chantar** *chanter* «cantar»
LAXARE > **lèssiér** *laisser* «deixar»

però també es dobla el femení dels adjectius:

jôno-jôna *jaune* «groc-groga»
vèrd-vèrda *vert(e)* «verd(a)»
rojo-roge *rouge* «roig-roja»
blanc-blanche *blanc(he)* «blanc (a)»

Aquesta particularitat serveix tant per a definir el francoprovençal al si de les llengües romàniques, com per a traçar la frontera entre aquest domini i el domini d'oc.

2) L'accent tònic es conserva i, com en la major part dels parlars d'oc, els proparoxítons (accent sobre l'antepenúltima síl·laba) desapareixen:

DIABOLUS > **diâblo**
PALPEBRA > **pârpière**
SIMULANT > **semblont**

però amb certa inestabilitat, ja que, llevat d'Itàlia, l'accent es desplaça cap a la síl·laba de davant o de darrere, depenent de les condicions: vía > vya *vie* «vida», farena > farnà *farine* «farina» (**via**, **farena**).

3) A diferència dels dominis d'oïl i d'oc, hi ha la palatalització generalitzada de c (i G) davant d'A (CANTARE > **chantar**, LARGA > **lâрге**). En efecte, una gran part septentrional del domini d'oïl la ignora, i al domini d'oc aquesta palatalització tan sols concerneix el nord-occità. Però si afecta tots els parlars francoprovençals, els resultats són molt diversos; uns vuit per als sons sords, tres dels quals són principals: la fricativa [ts] que trobem a nombroses regions (la Suïssa *romande*, la Vall d'Aosta, algunes regions de Savoia i de Dauphiné, l'Haute-Jura, Beaujolais i la regió de Pontarlier), la interdental [θ] (com en anglès *thing*) sobretot a Savoia (a Ginebra també perquè els dialectes són savoians) i a Ain (Bresse, Bugey i Dombes), i la sibilant francesa [š] a l'oest i al sud del domini (Saint-Etienne i Forez meridional, Lió i Grenoble). Però, alguna vegada, també trobem la fricativa [tš] (a Neuchâtel i alguns parlars de la Vall d'Aosta) i també [st], [f], [s], [h], sobretot a Savoia.

4) Les consonants intervocàliques, al contrari de l'occità, han seguit molt de prop l'evolució del francès:

CAPRA	>	chiévra	<i>chèvre</i>	«cabra»
FABA	>	fâva	<i>fève</i>	«fava»
VITA	>	via	<i>vie</i>	«vida»
NUDA	>	nua	<i>nue</i>	«nua» (adj. f.)
VICINU	>	vesin	<i>voisin</i>	«veí»
DICERE	>	dére	<i>dire</i>	«dir»
FLAGELLU	>	flleyél	<i>fléau</i>	«flagell» (paraula no general)

5) La palatalització majoritària però més tardana dels grups CL- GL-, menys freqüentment FL-, i de vegades també PL- i BL-: **clâf** *clé* «clau», **gllace** *glace* «glaç», **flor** *fleur* «flor», **pyin** *plein* «ple», **byan** *blanc* «blanc». Però aquest fenomen afecta a quasi totes les llengües romàniques; així, per a dir «clau» l'italià diu *chiave*, el piemontès *ciav*, el romanès *cheie*, l'espanyol *llave*, el portuguès *chave*. També trobem aquest fenomen en el gal·lo (el bretó romànic) i el *poitevin* (dialecte de Poitiers) al domini d'oïl; i en l'*auvergnat* (dialecte de l'Auvergne), on tota consonant seguida d'un element palatal es palatalitza i a Ariège, entre altres, al domini d'oc. Això no obstant, cal notar que els grups CL-, GL- i FL- donen lloc de vegades a un únic fonema ([ç], [θ], [λ], [c], [j]...), cosa que no ocorre amb els grups PL- i BL, el primer element dels quals no canvia mai.

6) La tendència a no tenir més que síl·labes obertes, evolució molt particular que també va afectar el francès i que va provocar diversos fenòmens específics:

a. La caiguda d'algunes consonants a final de síl·laba:

FESTA >	féta ³	<i>fête</i>	«festa»	(caiguda de la s)
SEPTÈM >	sèpt	<i>sept</i>	«set»	(caiguda de la p)

b. Vocalització d'algunes consonants, fusió dels dos elements d'un diftong:

FACTU >	fêt	<i>fait</i>	«fet»	(vocalització de la c i fusió del diftong)
ALTERU >	ôtro	<i>autre</i>	«altre»	(vocalització de la l i fusió)

Però algunes vegades:

ORDINE >	ouadre	<i>ordre</i>	«ordre»	(vocalització de la r)

c. Nasalització de les vocals:

CAMPU >	champ	<i>champ</i>	«camp»	(nasalització de la a)

El resultat és que el sistema vocàlic està generalment, però no completament, desproveït de diftongs descendents (pensem que n'hi ha vuit en occità); en canvi és molt ric en vocals simples, fins i tot en pretòniques, tret que és únic en les llengües romàniques (també en el francès). Podem trobar el fonema /l/ en qualsevol posició, fins i tot en posició tònica, però molt a sovint causarà el desplaçament de l'accent (**farena**, com hem vist anteriorment, té 3 accentuacions diferents).

³ Això no obstant, en alguns parlars, el grup llatí -st- probablement ha hagut de passar per *-ts- per tal d'evolucionar cap a la forma **féthā**, [ˈfitha] a Fribourg i [ˈféha] a Tarentaise. Els grups llatins -sp- i -sc- rares vegades s'han vist afectats (Valais, Maurienne).

Per tant, en molts dialectes i en l'estructura profunda de la llengua mateixa, existeix una oposició entre vocal llarga i vocal breu, al menys per a les vocals obertes o semiobertes, llevat de la síl·laba posttònica:

pata	<i>patte</i> «pota», <i>chiffon</i> «gasa»	~	pâta	<i>pâte</i> «pasta»
cotar	<i>étayer</i> «sostenir», <i>fermer</i> «tancar»	~	côtar	<i>coûter</i> «tallar»
pês	<i>pois</i> «pèsol»	~	pèx	<i>paix</i> «pau»

Les vocals nasals, que en un principi eren quatre (*in* [ɛ̃] com en **fin** «fi», *en* [œ̃] com en **fen** «fenc», *an* [ã] com en **fam** «fam», *on* [õ] com en **fond** «fons»), s'han simplificat a tres per diferents raons: la fusió entre *in* i *en*, la transformació d'*en* a *an* i, sobretot, la desnasalització feble o forta d'*en*. Així **vent** *vent* «vent»: *vin*, *van*, *vin-n'*, *vê*).

Les vocals posttòniques es corresponen en nombre a les vocals posttòniques de la major part de les llengües romàniques, i de l'occità en particular, encara que tenen algunes particularitats:

- Com hem vist anteriorment, l'A llatina es manté tal qual, llevat de si va precedida d'una palatal, cas en què evoluciona cap a *ï*, que, al seu torn, evoluciona cap a *é* o *e*, i que després s'ha pogut emmudir. En canvi, la terminació llatina *-as* (femení plural dels noms i dels adjectius o 2a persona del singular dels verbs) ha evolucionat cap a *ê*, que també s'ha pogut emmudir:

CAUSA>	chousa	<i>chose</i>	«cosa»
CAUSAS>	chouses	<i>choses</i>	«coses»
CANTAS>	chantes	<i>tu chantes</i>	«tu cantes»
DOMINICA>	dyomenzhi	<i>dimanche</i>	«diumenge»
LARGA>	largi	<i>large</i>	«llarga» (f.)
LARGAS>	large	<i>larges</i>	«llargues» (f.)

- La o i la u llatina es confonen com a vocal de recolzament ([o], o també [u] en alguns dialectes). Vocal que s'ha estès a la 1a persona del singular de tots els verbs de les dues primeres conjugacions (i alguns de la tercera), però no ho ha fet en els noms i els adjectius, ja que en aquest cas s'ha substituït per una altra vocal de recolzament. Així:

TREMULO>	tremblo	<i>je tremble</i>	«jo tremole»
CANTO>	chanto	<i>je chante</i>	«jo cante»
CANTAVO>	chantâvo	<i>je chantais</i>	«jo cantava»
CREDO>	crèyo	<i>je crois</i>	«jo crec»
GALBINU>	jôno	<i>jaune</i>	«groc»
ALTEROS>	ôtros	<i>autres</i>	«altres» (m.)
VENTRE>	ventro	<i>ventre</i>	«ventre»

- Podem comparar la terminació de la 3a persona del plural, que ha evolucionat cap a un fonema nasal únic, pronunciat [õ], però que localment també ha donat [ã] o [õ]:

CANTANT>	chantont	(<i>shanton</i> , <i>tsantan</i> , <i>chantoun</i>)	<i>ils chantent</i>	«ells canten»
FINESCUNT>	fenéssont	<i>ils finissent</i>		«ells finalitzen»
CREDUNT>	crèyont	<i>ils croient</i>		«ells creuen»

- La E llatina, que en un primer moment es va mantenir sobretot com a vocal de recolzament, també ha acabat emmudint-se en molts casos:

MATRE>	mâre	<i>mère</i> , <i>femelle</i> , <i>matrice</i>	«mare, femella, matriu»
FRATRES >	frâres	<i>frères</i>	«germans»

BIBERE>	bêre	<i>boire</i>	«beure»
QUINDECIM >	quinze/vinge	<i>quinze</i>	«quinze»

7) La transformació de la u llatina a [ü] no va tenir lloc pertot arreu (particularment a Bugey i Valais Episcopal, on podem trobar venou *venu* «vingut»), però podem trobar traces de l'estat primitiu quasi pertot arreu en un context nasal i davant de vocal, així:

*VENUTU>	<u>venu</u>	<i>venu</i>	«vingut»
*VENUTA>	<u>venoua</u>	<i>venue</i>	«vinguda»
UNU>	<u>on</u>	<i>un</i>	«un» (sobretot l'article)
*IMPRUMUTARE>	emprontar	<i>emprunter</i>	«manllevar»

Aquest és un domini lingüístic on es veuen freqüentment les interdental ([θ] *thing* en anglès, i [ð] *this* en anglès), però mitjançant diferents protofonemes:

CANTARE	<i>chanter</i>	«cantar»	>	<u>shantâ</u> (Savoia)
FESTA	<i>fête</i>	«festa»	>	<u>fitha</u> (Friburg)
CLARU	<i>clair</i>	«clar»	>	<u>thâr</u> (Valais)
PLUMA	<i>plume</i>	«ploma»	>	<u>pthonma</u> (Valais)
CINGULA	<i>sangle</i>	«cinta»	>	<u>thinlya</u> (Friburg)
JURARE	<i>jurer</i>	«jurar»	>	<u>zhezhô</u> (Bresse)
BAJULO	<i>je donne</i>	«jo done»	>	<u>bazho</u> (Valais)

4. Fronteres

Delimitar les fronteres del domini francoprovençal no ha sigut una feina fàcil; ha calgut primer realitzar i després tractar nombrosos estudis dialectològics. No va ser fins la meitat del segle xx que es va aconseguir fixar els límits d'una manera científica, encara que amb controvèrsies tardanes que defensaven fer-ho més extens.

Per a la frontera nord (des de Neuchâtel fins a Roanne) es pren el criteri de l'accent 'tònic, és a dir que s'hi exclou la meitat nord de la Franche-Comté, encara que la doble evolució de l'A llatina s'hi aplica d'igual manera. Per a la frontera sud i oest (de Roanne a Briançon, passant per Saint-Etienne), es pren el criteri del doble femení. A l'est, podem veure una frontera romanogermànica amb l'alamànic a Suïssa, i una frontera poc marcada amb el piemontès a Itàlia. En algunes localitats de la Vall d'Aosta es poden trobar algunes formes arcaïques del tipus **fêhta** (per **fêta**), per exemple. Entre l'Auvergne i le Forez, amb l'obra *Géographie phonétique du Forez* (Lió-Mâcon, 1942), Monsenyor Pierre Gardette ha mostrat tots els contrastes que poden diferenciar l'occità i el francoprovençal. Aquests contrastes es deuen a la feblesa del contacte entre els parlants d'Auvergne (oc) i els de Forez (francoprovençal):

Per a *coucher* «gitar-se», *vache* «vaca», *âne* «ase», *neveu* «nebot», *pépie* «pepida», *père* «pare», *notre* «nostre»,

a Auvergne diuen: *coucha*, *vacho*, *ane*, *nebou*, *pepido*, *paire*, *nautre*

(en la grafia clàssica: *cochar*, *vacha*, *ane*, *nebot*, *pepida*, *paire*, *nòstre*),

mentre que a Forez diuen: *couchi*, *vachi*, *ano*, *nevou*, *pepya*, *pare*, *notron*

(en ORB: **couchiér**, **vache**, **âno**, **nevot**, **pépia**, **pâre**, **noutron**).

5. Gramàtica

A més de pels fenòmens gramaticals que hem vist en les particularitats fonètiques (dues formes distintes per a la 1a conjugació llatina i el doble femení dels adjectius), el francoprovençal es distingeix de les altres llengües romàniques per algunes característiques, que no sempre són generals.

Així, l'article determinat plural acostuma a tenir una oposició masculí (**los**) ~ femení (**les**), i la contracció no és gens general amb el femení (les formes **a les**, **de les** no són estranyes). L'article partitiu (singular) i l'indeterminat plural adopten tant la forma occitana **de**, com la francesa **du**, **de la**, **des** (i **de les**). Generalment l'article s'omet davant dels noms dels rius, però també s'acostuma a ometre'l davant dels noms de persona. Alguns dialectes, sobretot de Valais, també tenen la declinació de l'article en dos casos: **li** quan és subjecte i **lo** o **la** quan és objecte directe.

Quant als demostratius, podem veure l'oposició proper (**cefi**, **ceta**, **cetos**, **cefes**) ~ llunyà (**cél**, **cela**, **celos**, **celes**). Moltes vegades aquests són monosil·làbics, sobretot els adjectius: **sti**, **sta**; **sla**, **slou**, **slé** i, de vegades, evolucionen cap a **ha**, **hou**, **hé**. Per al gènere neutre hi ha **cen** (< ECCE INDE) i **ço** (ECCE HOC), encara que l'últim està menys generalitzat.

Les dues formes més particulars de l'adjectiu possessiu són **noutron** i **voutron** (encara que a Valais i a la Vall d'Aosta no es coneixen), que completen la sèrie **mon**, **ton**, **son**. El femení és **noutra**, **voutra**, i els pronoms **noutro**, **voutro**.

El pronom personal subjecte presenta diverses formes, segons si va anteposat o posposat: **je vé je vais** «jo vaig», **yô vé-jo où vais-je** «on vaig jo»; **te balyes tu donnes** «tu dones», **balyes-tu donnes-tu** «dona tu». La tercera persona presenta un pronom masculí (**il**, derivat d'ILLE) diferent del pronom neutre (**o**, derivat d'HOC), encara que amb grans evolucions fonètiques; així doncs podem trobar **a(l)/o(l)** per al masculí i **i/é** per al neutre. En el complement indirecte i en el complement absolut trobem l'oposició masculí (**lui**) ~ femení (**lyé**), de vegades desapareguda per una evolució fonètica concomitant cap a **li**. En el plural no hi ha la forma francesa *eux*, sinó la forma **l(y)or** que es correspon amb *leur*.

Com passa en occità, el francoprovençal ha mantingut el distributiu **châ** «cada», en les expressions **a châ pou** «poc a poc», **a châ yon** «un a un», **a châ doux** «de dos en dos», etc.

El numeral «un» (**yon**, **yona**) és diferent de l'article indeterminat (**un**, **(u)na**). Així mateix, el numeral «dos» presenta una forma masculina **doux** i una forma femenina **doves**. Les vocals posttòniques s'han mantingut: **quatro**, **quinze**, **trenta**, però **mile**. Sense que l'escola haja mantingut els difícils enllaços dels numerals, s'ha de fer un enllaç amb la -s: **cinqs homos** «cinc homes», **huéts uséls** «vuit ocells», **dozes apôtros** «dotze apòstols», **cents erôs** «cent euros». Els ordinals es formen en **-iémo/-a**: **nôviémo**, **centiéma**.

D'una manera general, l'enllaç del plural, marcat amb -s, es pronuncia, com en quasi tot el domini gal·loromà, [z], o [ʒ] quan les sibilants es fricatitzen, com a Friburg. En canvi, els masculins i femenins oxítons no coneixen cap modificació en el plural, excepte a algunes regions com Tarentaise i Maurienne. Així, a Tignes trobem unes quantes consonants finals que es pronuncien en el singular (**souval cheval** «cavall», **moulèt mulet** «mul») i que s'emmudeixen en el plural (**souva**, **moulè**). A Bonneval-sur-Arc i Bessans, els plurals davant de pausa tenen sempre l'antiga pronunciació amb -s, el mateix passa amb el masculí i el femení (**vatsèss vaches** «vaques», **vyóss veaux** «vedelles»). Altres regions (Matheysine,

Valais i Saint-Etienne) també han mantingut un nombre més o menys important d'oposicions amb solucions pròpies.

El femení dels noms i dels adjectius que acaben en **-a** es forma en **-es**, i en els dialectes que han mantingut la terminació en **-i** a causa de la palatalització, el plural canvia a **-e/é**:

Fèna	<i>femme</i>	«dona»	plural: fènes
Prêsa	<i>récolte</i>	«collita»	plural: prêses
Vache, <u>vachi/vatsi</u>	<i>vache</i>	«vaca»	plural: vaches, <u>vache/vatsé</u>
Vielye, <u>vy(é)lyi</u>	<i>vieille</i>	«donzella»	plural: vielyes, <u>vy(é)lye</u>

En general, el francoprovençal, com l'occità, ha conservat el gènere original del llatí millor que el francès: **la sâl** (en francès *le sel*) «la sal», **la sèrpent** (en francès *le serpent*) «la serp», **la demenge** (en francès *le dimanche*) «el diumenge». Però no és gens estrany trobar els dos gèneres per a alguns mots com **afâre** «assumpte» o, encara més representatiu **dèta/dèto** «deute».

La presència o l'absència del pronom subjecte en la conjugació depèn d'una regla original, intermèdia entre el domini d'oc (on no cal explicitar-lo) i el domini d'oïl (on sí que és obligatori). En molts dialectes, el pronom és optatiu en la 1a persona del singular i en la 3a persona tant del singular com del plural, però és obligatori en la 2a persona del singular i en la 1a i 2a persona del plural. No obstant això, molts dialectes han perdut quasi totalment la 1a persona del plural, i en el seu lloc utilitzen la forma impersonal francesa *on* (diuen *on chante* en lloc de *nous chantons*).

Actualment el passat simple ha desaparegut per regla general, però encara el trobem amb bastant freqüència en els textos del segle XIX i al sud del domini, que limita amb el domini d'oc. Quant al subjuntiu, el seu ús s'assembla més al francès que a l'occità (encara que en alguns dialectes es coneix la concordança dels temps, per expressar les proposicions irrealis s'acostuma a utilitzar quasi pertot arreu l'imperfet d'indicatiu). Molt a sovint no existeix més que una única forma de subjuntiu, ja siga el present o l'imperfet. La conjugació 1a presenta a la 2a persona de l'imperatiu (**chanta**) una forma diferent de la 3a persona de l'indicatiu (**chante**), cosa que és molt estranya en les llengües romàniques. Així, els verbs de les paraules compostes de verb + noms acaben en **-a**: **pana-man** «eixugamans», **grata-cul** «fruit del roser caní». També podem veure l'adjectiu verbal tan estès entre els occitans: **trempe, -a trempé** «remullat», **gonfio, -a gonflé** «unflat», **uso, -a usé** «usat».

Ací presentem alguns exemples de conjugacions:

	1a conjugació		2a conjugació
	tipus 1a	tipus 1b	(anomenada <i>incoativa</i>)
infinitiu	chantar «cantar»	lèssiér «deixar»	fenir «finalitzar»
present	chanto	lèsson	fenésso
indicatiu	chantes	lèsses	fenés
	chante	lèsse	fenét
	chantens / chantons	lèssens / lèssons	fenéssens/fenéssons
	chantâd(e)	lèssiéd(e)	fenésséd/fenéde
	chantont	lèssont	fenéssont

imperfet	chantâvo/-a chantâves chantâve chantâvens chantâvâd chantâvont	lèssiêvo/-a lèssiêves lèssiêve lèssiêvens lèssiêvâd lèssiêvont	fenéssê(n)/fenessévo fenéssês/fenesséves fenéssêt/fenesséve fenéss(i)ans/fenessévans fenéss(i)âd/fenessévâd fenéss(i)ant/fenessévont
futur	chanteré chanterés chanterat chanterens/-rons chanteréd chanteront	lèssieré lèssierés lèssierat lèssierens/-rons lèssieréd lèssieront	feni(t)ré feni(t)rés feni(t)rat feni(t)rens/-rons feni(t)réd feni(t)ront
condicional	chanterê(n) chanterês chanterêt chanter(i)ans chanter(i)âd chanter(i)ant	lèssierê(n) lèssierês lèssierêt lèssier(i)ans lèssier(i)âd lèssier(i)ant	feni(t)rê(n) feni(t)rês feni(t)rêt feni(t)r(i)ans feni(t)r(i)âd feni(t)r(i)ant
present subjuntiu	chant(ey)o chant(ey)es chant(ey)e chant(ey)ens/-ons chantâd/chanteyéd chant(ey)ont	lèss(ey)o lèss(ey)es lèss(ey)e lèss(ey)ens lèssiéd/lèseyéd lèss(ey)ont	fenéssô fenésses fenéssê fenéssens fenésséd fenéssont
imperfet subjuntiu	chantés(s)o chantés(s)es chantés(s)e chantés(s)ens chantés(s)éd/-âd chantés(s)ont	lèssiés(s)o lèssiés(s)es lèssiés(s)e lèssiés(s)ens lèssiés(s)éd lèssiés(s)ont	fenéssés(s)o fenéssés(s)es fenéssés(s)e fenéssés(s)ens fenéssés(s)éd fenéssés(s)ont
imperatiu	chanta chantens/chantons chantâd(e)	lèsse lèssens/lèssons lèssiéd(e)	fenés fenéssens/fenéssons fenésséd
gerundi m. f.	chantant chantâ chantâ(ye)	lèssient lèssiêfeni lèssiê(e)	fenéssent fenia / fenite

3a conjugació

	tipus IIIa	tipus IIIb	tipus IIIc
infinitiu	devêr (dêvre) «deure»	prendre «prendre»	uvrir «obrir»
present indicatiu	dêvo dês dêt devens / dêvens dête / dêde / devéd dêvont	pregno prends prend pregnens/pregnons prende / pregnéd pregnont	ôvro ôvres ôvre uvrens/uvrons uvréd ôvront
imperfet	devévo / dev(i)ê(n) devéves / dev(i)ês devéve / dev(i)êt devévens / dev(i)ans devévâd / dev(i)âd devévont / dev(i)ant	pregnévo/pregnê(n) pregnéves/pregnês pregnéve/pregnêt pregnévens/pregnans pregnévâd/pregnâd pregnévont/pregnant	uvrévo/uvr(i)ê(n) uvréves/uvr(i)ês uvréve/uvr(i)êt uvrévens/uvr(i)ans uvrévâd/uvr(i)âd uvrévont/uvr(i)ant
futur	devré, etc.	prendré, etc.	uvriré, etc.
condicional	devrê, etc.	prendrê, etc.	uvrirê, etc.
present subjuntiu	dêvo / deveyo etc.	prègno etc.	ôvro/uvreyo etc.
imperfet subjuntiu	devéssô etc.	pregnéssô etc.	uvréssô etc.
imperatiu	- - -	prend pregnens prende/pregnéd	ôvre uvrens uvréd
gerundi m. f.	devent dû / diu dua / diua	pregnent prês prês(s)a	uvrent uvèrt uvèrta

Auxiliars i verb anar

infinitiu	avêr «haver»	être «ésser»	alar «anar»
present	é	su	vé(so) / vâ

indicatiu	âs	és	vas / vés
	at	est	vat
	(av)ens / avons	sens / sons / semos	alens/-ons / vans /vens
	(av)éd / éde	éte	alâd(e)
	ant / ont	sont	vant / vont
imperfet	avévo / av(i)ê(n)	éro / étê(n)	alâvo
	etc.	etc.	etc.
futur	aré	seré	al(e)rê / irê / verê
	etc.	etc.	etc.
condicional	arê	serê	al(e)rê / irê / verê
	etc.	etc.	etc.
subjuntiu			
present	èyo	sê / seyo	al(y)o
imperfet	usso	fusso	alés(s)o
passat simple	u(ro)	furo	alé(ro)
	us	fus / fures	alé(re)s
	ut	fut	alat / alét
	urens / uyens	furens / furons / fumos	al(ér)ens / -ons
	ute / urâd	fute / furâd / furéd	aléte / alérâd/-éd
	uront	furont	aléront
imperatiu	èye	sê / seye	va
	èyens / èyons	seyens / seyons	alens / vans
	èyâd / èyéđ	seyâd / seyéd	alâd(e)
gerundi	èyent	étent	alent
	m. av(i)u/agu/yu	étâ, yu (é, su étâ ; su yu)	alâ
	f. av(i)ua/agua/yua	étâ(ye), yua	alâ(ye)

En particular podem destacar que:

- La 2a i 3a persona del singular es formen quasi sempre de la mateixa manera.
- La 1a persona del plural presenta dues terminacions, però també dues accentuacions: sobre el radical o sobre la terminació, independentment d'aquesta.
- La segona conjugació (anomenada incoativa) es forma amb **-éss-** i no amb **-iss-**.
- Cal explicitar la 2a persona del plural. La tercera conjugació ha seguit l'evolució regular: FACITIS > **féte/féde** *vous faites* «vosaltres féu», *POTETIS > **pouede** *vous pouvez* «vosaltres podeu», CREDITIS > **crêde** *vous croyez* «vosaltres creieu», SAPITIS > **sâde/séde** *vous savez* «vosaltres sabeu», mentre que la primera conjugació segueix l'evolució normal: CANTATIS >

tsantâ. Però la freqüència de la terminació **-de** en la tercera conjugació ha suposat una variant analògica en la primera conjugació: paral·lelament a la forma tsantâ, podem trobar la forma tsantâde en alguns dialectes de la Suïssa *romande*, de la Vall d'Aosta i de Savoia, d'on es desprenen les formes aconsellades **chantâd** i **chantâde**.

- Els participis de la 3a conjugació acaben amb molta freqüència en **-u**: **metu mis** «mes», **risu ri** «rigut», **sentu senti** «sentit», etc.

6. Ortografia

El francoprovençal, els primers escrits del qual daten de la fi del segle XIII, ha conegut diferents tipus d'ortografia amb diferent sort. En un primer moment va ser un tempteig com en l'antic francès. Durant molts segles i en moltes regions (a Dauphiné, i fins a la Suïssa *romande* al segle XIX), hi havia una tendència a apropar-se a l'occità, en particular per la *l* palatalitzada, representada lh, fóra quin fóra l'origen (CL, PL, LY, etc.). Però molt ràpidament, les grafies es van apropar a l'ortografia francesa de l'època, per tal de permetre una lectura i una comprensió més fàcils. A partir de la fi del segle XVIII i fins els nostres dies, es pot constatar una tendència, més rara però ben clara, a dialectalitzar la grafia.

La grafia de Conflans és una representació fonètica i simple, que es va disposar l'any 1983. El seu nom prové del *Groupe de Conflans*, un grup format per especialistes i parlants agrupats al voltant de Gaston Tuillon i Christian Abry, a la localitat de Conflans, que limita amb Albertville. Aquesta grafia va ser la resposta a una necessitat real: en aquella època, els parlants ja eren poc freqüents, i va sorgir la necessitat de recollir tots els textos i vocables possibles. Però el nombre d'especialistes no va ser suficient per a realitzar una faena tan àrdua. Quant als experts en fonètica clàssica, refutaven la major part dels aficionats, ja foren escriptors o lectors. Aleshores ¿com es podien publicar estudis, diccionaris i textos o fins i tot novel·les en dialecte, d'una manera que tothom poguera llegir-los (però no obligatòriament comprendre'ls) sense passar per un dur aprenentatge? Calia basar-se en els coneixements de l'única llengua que tothom sabia escriure: el francès. Però més que l'etimologia, que de vegades és difícil de conèixer, convenia aprofitar el vincle unívoc grafia/fonema. Els dialectòlegs van dirigir i supervisar, a Savoia i altres regions de França, nombrosos estudis, que després han treballat extensament alguns parlants i erudits locals. Sense cap dubte, gràcies a aquesta valuosa grafia s'han salvat alguns dialectes quan estaven a punt de caure en l'oblit. A més a més, és segur que les formes transcrites són exactament rigoroses, al contrari de les descripcions antigues, on les grafies poden ser variables, irrealis o aproximatives.

Les regles són bastant simples. Per exemple, es posa ss en situació intervocàlica per a [s], z per a [z], j per a [ʒ] i g(u) per a [g], ch per a [ʃ] i k per a [k] i sh i zh per a les interdentials [θ] i [ð]. L'accent circumflex s'utilitza amb les vocals llargues i les vocals nasals es transcriuen com en francès: [ã] an, [œ] in, [õ] on, mentre que [ē] es transcriu in. L'accent tònic (sobretot el paroxíton) es marca subratllant la síl·laba.

De vegades, aquesta grafia presenta alguns inconvenients, ja que dóna amb precisió unes formes massa localitzades i, per tant, una comprensió limitada en l'espai; a més, els textos escrits amb aquesta grafia han d'anar acompanyats d'una traducció francesa. La grafia de Conflans confirma d'alguna manera l'extrema fragmentació dialectal del

francoprovençal, una situació mortal per a una llengua minoritària.

Aquesta és la raó perquè, davant de les dificultats causades per l'extrema variació de les formes fòniques i gràfiques, i desitjós de comprendre què era realment el francoprovençal i de llegir la seua literatura, he intentat aplicar-hi una ortografia supradialectal, com la del bretó, el basc o l'occità. De fet va ser a partir de l'estudi d'aquesta darrera llengua, i també de les tradicions gràfiques locals del domini, que vaig començar l'elaboració del que vaig anomenar *Orthographe de référence A*, o ORA, la primera redacció que vaig utilitzar en la meua obra publicada l'any 1998 *Parlons francoprovençal*. Després d'aquesta publicació, vaig rebre molts ànims i consells, en particular dels occitanistes i dels *bretonnants*, per tal de millorar aquesta ortografia, i el resultat va ser l'anomenada ORB, tesis defensada en juny de l'any 2001.

Com que els parlants estan extremadament vinculats als seus dialectes i a les seues particularitats, la fi d'una ortografia d'aquest tipus no és substituir les grafies existents, sinó la traducció francesa que sempre acompanya els textos publicats. I per tal de permetre durant més temps encara més fidelitat a les particularitats locals, jo propose dos tipus d'ortografia: l'ORB *extensa*, que només presenta els trets comuns del conjunt de dialectes, i l'ORB *ajustada*, que permet tenir en compte les particularitats principals, gràcies a unes lleugeres modificacions gràfiques que no desfiguren la paraula; així:

Grafia extensa	Grafia ajustada (i formes dialectals)	Indicacions
Place <i>place</i> «lloc»	plâce (plèce); plâce (plòci)	accents
Fam <i>faim</i> «fam»	fàm (faim)	accent
Farena <i>farine</i> «farina»	faréna (farina)	accent
Lana <i>laine</i> «llana»	lanna (lāna)	doblet n
Poma <i>pomme</i> «poma»	pomma (pōma)	doblet m
Il <i>pregne il prenne</i> «ell pren»	pregne (pringnè)	addició de n
Blanc <i>blanc</i> «blanc»	billanc (byan, bdhan)	doblet l
Plomb <i>plomb</i> «plom»	pllomb (pyon, pthon)	doblet l
Clâr <i>clair</i> «clar»	clâr (clâr)	simple l
Fllanc <i>flanc, côté</i> «flanc, costat»	flanc (flan)	simple l
Glland <i>gland</i> «gla»	gland (glan)	simple l
Èpena <i>épine</i> «espina»	èphena (èfena)	addició de h
Crêtre <i>croître</i> «crèixer»	crêthre (créchrè)	addició de h
Ècrire <i>écrire</i> «escriure»	èc'hrire (èhrire)	addició de (')h
Châtagne <i>châtaigne</i> «castanya»	châhtagne (tsahtagne)	addició de h
Forces <i>ciseaux</i> «tisores»	eforces (èforces)	e prostètica
Ôf <i>œuf</i> «ou»	uef (oua)	diftongació en ue
Herox <i>heureux</i> «feliç»	herœx (éreu)	diftongació en œ

Així, la frase (certament bastant complicada) «La cabra del nostre home semblava menjar palla i espines en el camp clar» s'escriuria així en ORB extensa: **La chiévra de noutron homo semblâve megier de palve et des èpenes dens lo champ clâr**; mentre que en l'ORB ajustada podem veure les següents variants de les paraules subratllades: *nouthron*, *sèmbllâve*, *mengier*, *èphenes*, *diens*, *châmp*, *clâr*.

7. Literatura

La literatura és molt més rica del què generalment es creu, però no és gens coneguda, ni tan sols entre els parlants. Recentment, la publicació de literatura, que ha sigut durant molt de temps quasi confidencial, ha sigut objecte de valuoses reedicions. A continuació presentem un breu recull que, segurament, no és gens exhaustiu:

- Marguerite d'Oingt, lionesa, finals del segle XIII: *La Somme du Code* en dialecte de Grenoble.

- Documents d'arxius, costums, comptes i contractes (segles XIII- XIV) a Neuchâtel, a Vienne, a Grenoble, al Forez lionès, a Bresse i a Bugey. Però molt prompte, com a Friburg, apareix una escriptura mixta, on les formes franceses es combinen amb el dialecte local.

- Segle XVI: hi ha sobretot nades i cançons (en particular de Nicolas Martin, de Maurienne), però també trobem escrits satírics, com els de Laurent de Briançon (veure el text més amunt).

- Segle XVII: és el segle més fèrtil en tot el domini, però a diferència de la literatura francesa de la mateixa època, la literatura francoprovençal parla del seu poble tal i com és, amb les immenses penes i les poques alegries; està marcada per les guerres de religió que van traçar les fronteres que coneixem avui en dia. Apareixen els escrits històrics (la *Chanson de l'escalade*, himne nacional de Ginebra; *La Guerra de Gex*, poema còmico-heroic; *La Piedmontoise*, de Bernardin Uchard, que també va compondre *Lo Guémen*, o *Les lamentations d'un pauvre paysan de Bresse sur la peur qu'il a de la guerre*), les obres de teatre (les pastorals del grenoblès Jean Millet, *La Bernarda Buyandiri* del lionès Henri Perrin, *L'Enrollement de Tivan*, de Jacques Brossard de Montaney (de Bresse, que també és autor d'una llarga nadala), la rica i emotiva obra de Jean Chapelon, però també els poemes satírics, com el *Ballet Forézien* de Marcellin Allard, i sobretot la *Moquerie Savoyarde*, que amb altres poemes burlescos en la mateixa línia presenta un cas únic de dialecte ginebrès publicat i llançat a Lió.

- Segle XVIII: Savoia és la gran absent en publicacions dialectals d'aquest segle. En canvi, el *Grenoblo malhérou*, de Blanc-la-Goutte, és una vertadera obra mestra que descriu principalment les destrosses causades a la ciutat de Grenoble pel desbordament del riu Isère el 15 de setembre de 1733. A finals d'aquest segle, Jean-Pierre Python (de Friburg) va traduir *Les Bucòliques* de Virgili, mentre que a Lió trobem poemes satírics (*Complainte des canuts, des taffetiers*) i d'altres regions (*La chanson du Duc de Savoie*, de la qual hi ha diverses versions regionals).

- Segle XIX: aquest és el segle dels compromisos. Els poetes-obrers de Forez Guillaume Roquille (Rive-de-Gier) i Jacques Vacher (Saint-Etienne), la savoiana Amélie Gex, que al mateix temps no va abandonar els textos poètics, així com l'autor de Gruyère Louis Borney (*Les Chevriers*). També trobem textos etnològics, com *Un dimanche aux Planchettes* de Michelin-Bert (cantó de Neuchâtel). I sobretot, l'abat Jean-Baptiste Cerlogne, que va establir les bases de l'ortografia i de la literatura de la Vall d'Aosta, que no ha deixat de proliferar (Eugénie Martinet, Anaïs Ronc Désaymonet, entre d'altres).

- Segle XX: hi ha textos satírics, etnològics i nostàlgics en quasi tot el domini: Just Songeon, Pierre Grasset (Savoia), Marco Gall (Vall d'Aosta), Prosper Convert (Bresse), Cyprien Ruffieux (Friburg), Pierre Guex (Vaud). Altres autors menys coneguts van deixar alguns poemes, testimonis i contes.

8. Conclusió

El futur del francoprovençal és molt incert. Encara que es poden trobar alguns nuclis de resistència a Bresse i a Monts du Lyonnais (França) i a la Haute-Gruyère i Valais (Suïssa), les úniques regions on hi ha militants que volen introduir la seua llengua a l'escola són Savoia i la Vall d'Aosta. Encara que és molt poc probable que Suïssa, amb les seues quatre llengües oficials, decidisca adoptar una altra llengua, el francoprovençal s'ha convertit en una llengua reconeguda, és co-oficial a Itàlia, encara que solament a les valls piemonteses. Quant a França, després de prop de cinquanta anys, refusa donar-li l'estatus de llengua regional, en particular en l'ensenyament. Tanmateix, l'argument de que no hi ha una ortografia supradialectal no té cap valor avui dia, i els representants savoians s'han sorprès de veure com el dialecte és, si no parlat, almenys comprés i estimat. Els militants i els erudits han lluitat des de fa molts anys contra els poders públics per la creació de l'Institut del Francoprovençal de Savoia, que està vinculat amb el Centre d'Estudis Francoprovençals René Willien de Saint-Nicolas, amb el *Bureau Régional pour l'Ethnologie et la Linguistique* (B.R.E.L.) a la Vall d'Aosta, així com amb el *Glossaire des Patois de la Suisse Romande*, sense oblidar l'Institut Pierre Gardette a Lió.

Per a l'ensenyament d'aquesta llengua (desitjada per un de cada dos savoians) a l'escola, que ha començat en alguns municipis amb valentia en l'educació primària a raó d'una hora setmanal, encara manquen materials. En aquesta regió on les varietats es compten per desenes, i inclús per centenars (algunes de les quals comencen a desaparèixer, com a la vall de Chamonix), cal proporcionar als professors més materials pedagògics. En primer lloc, cal un estàndard oral general (que provinga probablement de la vall de Thônes), acompanyat d'altres quatre o cinc corresponents a unitats lingüístiques i regionals més o menys precises: Maurienne, Tarentaise, Chablais, Genevois, Faucigny, etc. En segon lloc, calen llibres escolars, com una antologia resum de la literatura, un atlas i la història de Savoia en la pròpia llengua, i una gramàtica que done prioritat a les conjugacions i a les estructures sintàctiques autèntiques extretes de textos més antics. El francoprovençal, com totes les llengües i sobretot les llengües minoritzades, necessita ésser vista i representada mitjançant els panells turístics, les plaques de les localitats i dels carrers, la informació dels monuments, els menús dels restaurants, els anuncis... Com podem veure, i en comparació amb altres llengües regionals, el francoprovençal sofreix molts endarreriments.

El meu paper és ben modest en aquesta temptativa de salvar una llengua que actualment es troba en un mal moment i que sempre ha sigut maltractada pels governs: l'ensenyament de la llengua a l'escola sempre ha depès de la bona voluntat dels inspectors de l'acadèmia, que es succeeixen i no s'assemblen en res. També es tracta de convèncer l'Estat francès que integrar el francoprovençal (de fet el dialecte savoia) en les llengües regionals no és obligatòriament un primer pas per al reconeixement al dret d'independència d'una Savoia que només és francesa des de fa 140 anys. Així, després de quatre anys d'haver integrat el francoprovençal en el domini d'oc, l'Educació Nacional va decretar en 2001 que aquesta llengua més bé pertanyia al domini d'oïl! Però de tota manera, aquests ajornaments no porten a cap progressió concreta; els obstacles a superar s'acumulen mentre que el temps dona pressa.

Tan sols queda esperar que la ignorància, la mesquinesa i, fins i tot, la mala voluntat d'uns pocs no priven la cultura europea i humana d'una part de la seua cultura i de la seua història.

BIBLIOGRAFIA

Obres i articles generals

- ASCOLI, G.I. (1878): «Schizzi Franco-Provenzali», *Archivio Glotto-logico Italiano*, III/1, 61-120.
- BRIDEL, Ph.-S. i L. FAVRAT (1866): *Glossaire du patois de la Suisse Romande*, Lausana.
- GARDETTE, P. (1983): *Études de Géographie Linguistique*, Strasbourg, Société de Linguistique Romane.
- GAUCHAT, L. i J. JEANJAQUET (1912, 1920): *Bibliographie linguistique de la Suisse romande*, Neuchâtel.
- GAUCHAT, L., JEANJAQUET, J. i E. TAPPOLET (1924): *Glossaire des patois de la Suisse Romande*, Neuchâtel i París
- GUILLIERON, J. i E. EDMONT (1903-1910): *Atlas linguistique de la France*, París, Champion.
- MARTIN, J.-B. (1990): «Frankoprovenzalisch-Francoprovençal», dins *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, V, 1, 671-685, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- MARTIN, J.-B. i G. TUAILLON (1971-1978): *Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du Nord*, París, CNRS.
- MERLE, R. (1990): *Une naissance suspendue. L'écriture des «patois»: Genève, Fribourg, Pays de Vaud, Savoie, de la pré-Révolution au Romantisme*, La Seyne, Bulletin de la Société d'études historiques du texte dialectal (S.E.H.T.D.) 7.
- STICH, D. (1998): *Parlons francoprovençal: une langue méconnue*, París, L'Harmattan.
- TUAILLON, G. (1972): «Le francoprovençal, progrès d'une définition», *Travaux de Linguistique et de Littérature*, X, 1, 293-339.
- (1998): «Le franco-provençal, langue oubliée», dins VERMES, G. (dir.): *Vingt-cinq communautés linguistiques de la France. 1. Langues régionales et langues non territorialisées*, París, L'Harmattan, París, 188-207.
- (2001): *La littérature en francoprovençal avant 1700*, Grenoble, Ellug, Université Stendhal.

Bresse, Bugey, Dombes - Borgonya del sud (part francoprovençal)

- ASSOCIATION LES VIRIATIS ET LE PATOIS DE BRESSE (1994): *Vie quotidienne en Bresse, Glossaire du patois bressan*, Bourg-en-Bresse.
- LE DUC, Ph. (1881): *Chansons et Lettres patoises, Bressanes, bugesiennes et dombistes avec une Etude sur le patois du Pays de Gex*, Marsella, Laffitte Reprints.
- UCHARD, B. (2000): *La Piedmontoise*, Melli, Borgone di Susa, Melli.
- VINCENT, E. (coord.)(1993): *Vie quotidienne en Dombes, Glossaire du patois dombiste*, Musée départemental des Pays de l'Ain / Association Patrimoine de la Dombes, 1993.

Dauphiné

- BLANC-LA-GOUTTA, F. (1733): *Grenoblo malhérou*, Grenoble.
- BRIANÇON, L. de (1996): *Trois poèmes en patois grenoblois du XVIIe siècle*, Grenoble, Le Monde alpin et rhodanien.
- DEVAUX, A. (1912): *Comptes Consulaires de Grenoble en langue vulgaire (1338-1340)*, Marsella, Laffitte Reprints.
- MILLET, J. (1631): *La Faye de Sassenage*, Grenoble.

Friburg

- BORNET, L. (1892): «Poésies patoises», *Gruyère illustrée*, III. Friburg, biblioteca de la universitat.
- GAUCHAT, L. (1899): *Etude sur le Ranz des Vaches fribourgeois*, Zurich, Zurcher & Ferrer.
- HAEFELIN, F. (1879): *Les Patois Romans du canton de Fribourg, grammaire, choix de poésies populaires, glossaire*, Leipzig, B.G. Teubner.
- MORATEL, J.-L. (1855): *Bibliothèque romane de la Suisse*, Lausana, Imprimerie de J.S. Blanchard Aîné.
- PAGE, L. (1971): *Le Patois fribourgeois et ses Ecrivains*, Romont, La Colline.

Lionès - Forez - Beaujolais

- COMBY, A. (1994): *Dictionnaire du Patois de Belleroche (Loire)*, Université Catholique de Lyon, Dijon.
- D'OINGT, M. (1965): *Les œuvres de Marguerite d'Oingt*, Paris, A. Duraffour / P.Gardette / P. Durdilly.
- ESCOFFIER, S. i A.-M. VURPAS (1981): *Textes littéraires en dialecte lyonnais*, Lió, C.N.R.S.
- GARDETTE, P. i P. DURDILLY, P. (1950-1976): *Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais*, Paris, C.N.R.S.
- LORCIN, J., MARTIN, J.-B. i A.-M. VURPAS (1999): *Le rêve républicain d'un poète ouvrier; Chansons et poésies en dialecte stéphanois de Jacques VACHER (1842-1898)*, Saint-Julien-Molin-Molette, Jean-Pierre Huguet.
- VURPAS, A.-M. (1995): *Le Carnaval des Gueux: conscience ouvrière et poésie burlesque*, Lió, Presses Universitaires de Lyon.

Savoia

- CENTRE DE LA CULTURE SAVOYARDE (1994): *Découvrir les parlers de Savoia, parler et écrire le patois savoyard*, Conflans-Albertville.
- CONSTANTIN, A. i J. DÉSORMAUX (1977): *Dictionnaire Savoyard*, Annecy, Etudes Philologiques Savoisiennes.
- DESORMAUX, J. (1922): *Bibliographie méthodique des Parlers de Savoie: Langue et Littérature*, Annecy, Académie Florimontane.
- VURPAS, A.-M. (éd)(1986): *Moqueries Savoyardes, Monologues polémiques et comiques en dialecte savoyard de la fin du XVIe siècle*, La Manufacture.

Vall d'Aosta

- CERLOGNE, J.-B. (1907): *Dictionnaire du Patois Valdôtain, precede de la Petite Grammaire*, Aosta, Arnaldo Forni Editore.
- CHENAL, A. i R. AUTHERIN (1988): *Nouveau dictionnaire de Patois Valdôtain*, Musumeci, Centre d'estudis francoprovençals René Willien de Saint-Nicolas.
- GAL, M. (1991): *Écolie - Eaux perdues - Acque perdue*, Musumeci, Centre d'estudis francoprovençals René Willien de Saint-Nicolas.
- GAL, M. i G. Zoppelli (2201): *Poesia in patois valdostano: Antologia dei poeti francoprovenzali*, Stylos S.A.S.
- MARTINET, E. (1990): *Poèmes choisis*, Musumeci, Centre d'estudis francoprovençals René Willien de Saint-Nicolas.
- RONC DÉSAYMONET, A. (1990): *Recueil de Textes*, Musumeci, Centre d'estudis francoprovençals René Willien de Saint-Nicolas, Comité des Traditions Valdôtaines.

Vaud

- GUEX, P. (1999): *Lè Chômo de la Santa Biblya*, Vaud, Vers-chez-les-Blancs.